

Neveselý, Karel

K revizionistické sociologické koncepci P. Machonina o československé třídní a sociální struktuře

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1983, vol. 32, iss. G27, pp. [95]-108

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111238>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KAREL NEVESELÝ

K REVIZIONISTICKÉ SOCIOLOGICKÉ KONCEPCI P. MACHONINA O ČESKOSLOVENSKÉ TŘÍDNÍ A SOCIÁLNÍ STRUKTUŘE

Jedním z revizionistických proudů, který v druhé polovině šedesátých let klestil cestu revizi československého politického systému, byly teoretické koncepce, zabývající se otázkami třídní a sociální struktury socialistického Československa.

V šedesátých letech se začala postupně formovat revizionistická fronta proti základnímu marxisticko-leninskému učení o třídní a sociální struktuře socialistické společnosti.

Významnou úlohu u nás sehrála mimo jiné široká publicita buržoazní sociologické literatury. Poznatky západních sociologických škol, množství empirických zkušeností a bohatá škála sociologických metod a publikovaných výsledků výzkumů našly u určité části našich teoretiků značný ohlas. Důmyslnost a rafinovanost tzv. objektivních teorií nebyly těmito teoretiky kriticky zkoumány a hodnoceny z marxisticko-leninských pozic. Naopak, tito čs. teoretikové začali nekriticky akceptovat myšlenkový a argumentační obsah těchto třídně nepřijatelných teoretických koncepcí.

Na druhé straně našli tito pracovníci oporu ve svých revizionistických tendencích také v některých názorech, které byly šířeny ve stranických dokumentech v první polovině šedesátých let, kdy byl nesprávně hodnocen dosažený stupeň vývoje naší třídní a sociální skutečnosti.

V té době byla naše třídní a sociální struktura prezentována tak, že československá společnost rychle překonává třídní rozdíly a do popředí vystupují především problémy spojené již s vytvořenou morálně politickou jednotou pracujícího lidu. Otázky vnitřního třídního boje byly soustavně podceňovány a chápány jako vývojem překonané skutečnosti. Především byly akcentovány subjektivní představy o tom, že i v Československu je otázka budování komunismu záležitostí krátkého časového údobí. Tento neopodstatněný optimismus vyústil v názor, že „ještě tato generace bude žít v komunismu“.

Tyto názory se prolínaly s opačně postulovanými revizionistickými koncepcemi a vzájemně se proplétaly a doplňovaly. Výrazně do popředí vystupovala vulgárně scientistická koncepce, která se zformovala jako výslednice nesprávně chápaných závěrů XX. sjezdu KSSS.

Odklon od dogmatismu nevyústil u nás v hlubší snahu po zvládnutí marxismu-leninismu. Mnozí teoretikové té doby při kritice dogmatismu, když prověřovali dosavadní přístup a hodnocení základních problémů marxismu-leninismu, ve snaze vymanit se z dosavadních dogmatických stanovisek postupně se ve svých závěrech odkláněli od marxismu-leninismu. Této orientaci napomáhala ta část teoretiků, kteří v té době seznamovali československou společenskovědní frontu s díly soudobých buržoazních společenských věd — tak např. ve filozofii s díly Heideggera, J. P. Sartra, Jasperse, Camuse, katolických existencionalistů Gabriela Marcela a Teilharda de Chardina aj. Největší ohlas u našich revizionistů v té době měly myšlenky R. Garaudyho, E. Fischera, K. Manheima a J. P. Sartra aj.

Ve vědeckém komunismu se prosazovala sociologická orientace, která stále více zaujímalá výraznější místo při rozvoji této disciplíny. A tak místo toho, aby vědecký komunismus se orientoval na hlubší poznání myšlenek K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina, pronikaly do vědeckého komunismu cizí vlivy. Řada tehdejších předních pracovníků tohoto oboru — M. Kaláb, J. Klofáč, P. Machonin, Z. Mlynář aj. ve snaze po specifikaci tohoto oboru, začala přebírat nadtřídní, obecné, humanistické koncepce západních buržoazních sociologických teorií.

„Sociologizace“ vědeckého komunismu vyústila v otevřenou revizi základních marxistických otázek, především v otevřené odmítnutí vedoucí úlohy dělnické třídy při budování socialismu v Československu.

Někteří vědeckokomunističtí teoretikové se snažili ve svých pracích dokázat, že československá třídní struktura prakticky již nezná sociální třídy a že tato společnost se přeměnila již v beztřídní společnost (viz práce Urbánek—Michňák: Společenské třídy, vydaná v roce 1966, práce P. Machonina: Cesty k beztřídní společnosti aj.). Těmito pracemi se vytvářel prostor, aby se od názorů o mizející třídní společnosti přešlo k otevřenému popření vedoucí úlohy dělnické třídy a vedoucí úlohy KSČ v československé socialistické společnosti. Současně těmito názory poskytovali „cenná“ teoretická východiska pro revizi politického systému socialismu v ČSSR.

Ucelený, široce koncipovaný statistický a sociologický materiál, který vyústil v popření vedoucí úlohy dělnické třídy v ČSSR v druhé polovině šedesátých let, soustředila výzkumná skupina vedená Pavlem Machoninem v práci „Československá společnost“ (Sociologická analýza sociální stratifikace), již vydalo nakladatelství Epocha Bratislava v r. 1969.

Výzkumná skupina teoretiků a sociologů vedená Pavlem Machoninem měla široce koncipovaným, reprezentativním sociologickým výzkumem postihnout dynamické změny v třídní a sociální struktuře, ke kterým došlo v procesu výstavby socialismu v Československu. Vedoucí tohoto týmu byl v té době předním teoretikem oboru vědecký komunismus. Dalo by se očekávat, že bude důsledně dbát na to, aby se při formulování základních problémů projektu výzkumu důsledně používala marxisticko-dialektická metoda postupů. Toto očekávání se však nespěnilo. O odklonu tohoto autora od marxismu-leninismu svědčí publikovaná stať v Sociologickém časopise č. 6 z roku 1966, tedy před zahájením sociologického výzkumu, nazvaná „Sociologicko-statistické výběrové šetření vertikální sociální diferenciace a mobility obyvatelstva Československa“.

Již v této stati se P. Machonin odchyluje od marxisticko-leninské metodologie a terminologie a operuje obecnými sociologickými pojmy, které jsou průvodní výzbrojí západní sociologie. V této stati P. Machonin vyožil základní myšlenky analýzy sociální struktury socialistického Československa. Základním východiskem se stala stratifikační teorie západních sociologů. Např. tvrdí: „Sociální systém vykonává služebnou funkci ‚regulace‘ rozporných vztahů mezi touto ‚primární‘ stránkou kulturního systému a mezi lidskou osobností v jejich dynamickém pohybu od minulosti přes přítomnost k budoucnosti (s objektivními odlišnými podmínkami a potřebami těchto časově rozdílných a namnoze kvalitativně rozrůzněných stavů). Tato funkce prostředků řešící vztah dvou na sobě částečně nezávislých entit a značný stupeň závislosti na subjektivní lidské vůli umožňuje, aby se sociální systém rozvíjel s určitou mírou autonomie vůči primární stránce kulturního systému. To vede ke vzniku různých sociálních systémů na téže nebo podobné ‚primární‘ kulturní bázi, řešících primární stránku kulturního systému a rozvoje lidské osobnosti.“¹

Uvedený citát ilustruje, jak autor opustil marxistické kategorie, jako je třída, třídní přístup, třídní zájem a uchyluje se k používání nadtřídních, obecných kategorií a k základní teoretické argumentaci, která je neoddělitelnou součástí buržoazních autorů, především T. Parsonse, W. L. Warnera a také B. Barbera.

Převzatá stratifikační teorie se dostala do neřešitelného rozporu s marxistickou metodologií. Použití stratifikační teorie již od počátku naznačovalo, že zákonitě musí dojít ke zkrslení socialistické třídní a sociální skutečnosti. Také již v těchto počátcích, když se začaly používat stratifikační sociologické postuláty, se dalo očekávat, že akceptace stratifikační teorie musí vést i k převzetí postulátů dalších teoretických koncepcí buržoazní sociologie a politologie, jako např. teorii a koncepci industriální společnosti, beztřídní stratifikační strukturu a zvláště pak teorii strukturního funkcionalismu.

O pravdivosti této domněnky nás přesvědčuje P. Machonin, když na závěr výše citované stati uvádí: „Zralý socialismus je chápán jako moderně obsahově i formálně demokratická společnost výkonu, založená na kolektivním vlastnictví výrobních prostředků. Jde o společnost sociálně diferencovanou (s dominující úlohou diferenciací pracovních profesionální) a stratifikovanou, a to na základě společenské aktivity a efektivnosti práce a o společnost, jejíž poměrně široká a otevřená elita je současně elitou kvalifikace, výkonu, společenské aktivity a moci. Stratifikace této společnosti svým rozpětím odpovídá funkcionálním potřebám rozvoje industriálnímu kulturnímu systému, je graduálně uspořádána a vytvářena straty maximálně otevřenými.“²

V této nemarxisticky vymezené socialistické společnosti prezentuje P. Machonin základní myšlenky několika buržoazních teorií, zejména teorii západoněmeckého sociologa P. Dreitzela o „výkonové společnosti“ a myšlenky stratifikační teorie.

¹ Machonin, P.: Sociologicko-statistické výběrové šetření vertikální sociální diferenciací a mobility obyvatel ČSSR, Sociologický časopis, č. 6/1966.

² Machonin, P.: Tamtéž.

V koncepci Dreitzela je moderní průmyslová společnost, ať již kapitalistického či socialistického typu, založená na principu výkonu. Tento princip výkonu, který se promítá do všech oblastí společenského života (ekonomického, politického, kulturního aj.), vyúsťuje do formování společenské elity.

U této elity pak nejdůležitějším znakem je vysoká kvalifikovanost, založená na vědeckých znalostech. Dreitzel považuje duševní práci za nejefektivnější. Jeho myšlenky pak jsou transformovány do koncepce „elitistické industriální společnosti“.

Je pozoruhodné, jak P. Machonin v uvedeném vymezení elity ve zralém socialismu rezonuje myšlenky P. Dreitzela. „Elitu tvoří ti držitelé špičkových pozic ve skupině, organizaci či instituci, kteří se dostali na tato místa na základě výběru orientovaného k výkonovému vědění a zároveň mají díky svým pozicím, rolím, moc nebo vliv bezprostředně rozhodovat na základě svého významu ve skupině a opatřeních, jež zabezpečují zachování či změnu sociální struktury; dále ti, kteří bezprostředně přispívají k tvorbě norem vyplývajících ze sociální struktury a kteří mohou být vzorem chování pro ostatní lidi a díky své prestiži normativně určovat jejich chování.“³

Akceptace těchto myšlenek se pak plně projevila v díle „Československá společnost“, kde P. Machonin a kolektiv jím vedený, konkrétně aplikoval Dreitzovy teoretické závěry přímo v projektu výzkumu. Tak najdeme potvrzení tohoto tvrzení v kapitole 6., v níž Lubomír Brokl analyzuje „moc a sociální rozvrstvení“. Konstrukce analýzy mocenské elity v Československu je koncipována ve značné míře podle Dreitzelova modelu.

ZÁKLADNÍ REVIZIONISTICKÉ MYŠLENKY V DÍLE „ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST“

Hlavní a určující směr revize marxismu-leninismu v otázkách třídní a sociální struktury socialistické společnosti (a to nejen této oblasti) je vytyčena v 1. kapitole „Konceptuální rámec a základní teoretické předpoklady výzkumu sociální stratifikace“, jejímž autorem je P. Machonin.

V této kapitole autor vyložil teoretické a metodologické principy, podle nichž byl sociologický výzkum prováděn. Již v úvodu přiznává, že „určité podněty načerpali také ze soudobého myšlení strukturálně funkcionalistického. Při vši kritičnosti k jeho konzervativním a subjektivistickým momentům nelze přehlédnout, že i ono vychází z podnětu evropského strukturálního myšlení, v jehož vývoji představuje marxismus jeden z klíčových článků. Rozumí se dnes již samo sebou, že soudobá marxistická sociologie v sobě zahrnuje syntézu teoretického a empirického přístupu a že je tudíž schopna kriticky akceptovat i moderní metody empirického bádání o společnosti a přinos tzv. „empirické sociologie“.“⁴

P. Machonin přiznává, že významnou úlohu v teoretické části tohoto sociologického výzkumu měla strukturálně funkcionální teorie. O tom pak svědčí konkrétní detailní metodologické postupy při provádění celého so-

³ Dreitzel, P. H.: *Elitenbegriff und Sozialstruktur*, Stuttgart 1962, str. 71.

⁴ Machonin, P.: *Československá společnost*, Epocha, Bratislava 1969, str. 21.

ciologického výzkumu, jak to prezentovali další členové kolektivu v uvedené práci. Tak např. Bohumil Jungman ve 4. kapitole nazvané „Složitost práce jako rozměr vertikální diferenciacie společnosti a jako individuální šance“ a 10. kapitola „Sebehodnocení a sebeidentifikace“, Jaroslav Kapr v 11. kapitole „Obecná struktura prestiže povolání v Československu“, Věra Rollová v 9. kapitole „Sociální diferenciacie podle ekonomického postavení a problémy tříd“, Milan Petrussek ve 12. kapitole „Sociální kontakty a sociopreferenční orientace“.

Ne bez povšimnutí je možno nechat tvrzení, že „marxismus je jeden z klíčových článků“ strukturálně funkcionální teorie. Tedy marxismus již není chápán jako kritická negace buržoazních společenských teorií, ale pouze jako jedna z obecných společenských teorií. P. Machonin neprovedl kritickou diferenciaci mezi marxismem a buržoazními sociologickými teoriemi – naopak tvrdí, že „marxistická sociologie v sobě zahrnuje syntézu teoretického a empirického přístupu“. Praktické potvrzení tohoto stanoviska se projevilo tím, že jednotliví pracovníci týmu eklekticky akceptovali z marxismu pouze to, co vyhovovalo jejich „scientistickoobjektivistickému“ vidění.

Odklon od marxismu-leninismu je evidentní již v tom, že Machonin a jeho spolupracovníci zásadně nepoužívali marxistickou terminologii, ale používali pouze a jenom terminologii vlastní buržoazní sociologii. Tak na místo pojmů „výrobní síly, výrobní vztahy“ nastupují obecné, netřídně koncipované termíny jako „primární kulturní systém“, kdy vymezování jednotlivých stránek konkrétního socialistického společenského života dostává nadčasovou a ahistorickou podobu. O tom svědčí např. Machoninovo tvrzení, že: „V moderní společnosti považujeme za složky primární struktury především technickoorganizační úroveň výroby a služeb včetně technického, fyziologického a psychologického charakteru práce; úroveň a funkce vědy; úroveň a věcnou strukturu vzdělání a kvalifikace; úroveň a strukturu spotřeby; materiální a duchovní úroveň a věcnou strukturu způsobu života v mimopracovní době; úroveň a strukturu bydlení.“⁴

Socialistická společnost v tomto vyjádření splynula s pojmem „moderní společnost a za základní složky socialistického systému pak nejsou třídně ekonomické, třídně sociální, třídně politické problémy, nýbrž obecně formulované okruhy, jež jsou obvykle v centru pozornosti soudobé buržoazní sociologie“.

Třídní struktura a její problémy se rozplynuly v uvedeném pojetí pouze do roviny „sociálního systému“.

Dále je nutno si všimnout, jak P. Machonin vymezil sociální systém a sociální strukturu: „Sociální strukturou rozumíme síť relativně stálých podstatných funkcionálních vztahů sociálního systému jako celku a jeho elementů; jakož i elementů navzájem, charakteristickou pro daný sociální systém v dané etapě vývoje. Z marxistického hlediska podtrhujeme v studiu sociálních systémů prvotnost objektivnosti, tj. (funkcionálního) začlenění relativně opakovaných společenských vztahů do sítě vzájemného působení jakkoli významných pro celek a odvozenost jejich subjektivní stránky (např. motivace, hodnocení žádoucnosti a nežádoucnosti z hlediska

⁴ Machonin, P.: Československá společnost, Epoque, Bratislava 1969, str. 21.

určitých zájmů, např. zájmů na zachování nebo naopak překonání daného systému). Vnitřní rozpornost rolí chápeme jako nezbytný důsledek vnitřní rozrůzněnosti a historického pohybu sociálního systému. Strukturu chápeme jako pouze relativně stabilní a usilujeme o organické spojení strukturálního a genetického přístupu, tj. studia struktur v procesu jejich vzniku, vlastního rozvoje, fungování a historické změny.⁶

Takto vymezenou sociální strukturou a jejím obsahem se autor rozchází s marxistickým přístupem k této klíčové problematice sociální reality. Marxismus nezkoumá „společnost vůbec“, nebo „sociální systém“ jako takový, nýbrž zkoumá konkrétně historickou sociální strukturu té společnosti (kapitalistickou či socialistickou), její základní antagonistické, resp. neantagonistické vztahy mezi třídami, jejich podmínky, příčinnosti, vývoj a řešení. Tzn. že marxisticko-leninské pojetí sociální struktury bezprostředně navazuje na problémy společenskoekonomické formace, které tvoří jedno z klíčových východisek materialistického pojetí dějin. Zkoumá celistvost a rozpory té které konkrétně historické společnosti, její vnitřní vazby určitého stupně jejího vývoje, souvisejícího se stupněm rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, ekonomické základny a její společenské nadstavby v jejich jednotlivých stránkách, podmíněnostech, příčinách a důsledcích. V dosavadních typech společností, jež byly založeny na protikladech mezi lidmi, vyplývajících z historicky určitého systému společenské výroby, charakterem vlastnictví výrobních prostředků a charakterem společenské dělby práce, vždy měla sociální struktura dané společnosti dominantní úlohu. Její charakter, změny v ní probíhající, měly vždy určující vliv na všechny na ni navazující sféry života. Proto je nepřijatelné Machonino vymezení sociální struktury v této obecné rovině, neboť ignoruje tu skutečnost, že sociální struktura socialistické společnosti odráží kvalitativně jiné vztahy lidí ve společnosti, než je tomu u kapitalistické sociální struktury. Např. sociální nerovnost vyrůstající ze soukromovlastnických vztahů má naprosto jiné společenské důsledky ve sféře sociální struktury společnosti než za socialismu. Odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků, a to cestou vyvlastnění a zespolečnění pak vytváří podmínky k formování diametrálně odlišných sociálních skutečností. Již neantagonismus mezi dělnickou třídou a buržoazií, nýbrž formování neantagonistické, kvalitativně odlišné třídní a sociální skutečnosti.

Ža socialismu jde o procesy — překonávání rozdílů mezi společenskými třídami a sociálními skupinami. Po likvidaci třídně nepřátelských sil se realizuje složitý proces, v němž se uplatňují kvalitativně nové úkoly, které mají za cíl postupné překonávání sociálních rozdílů, jež se v podmínkách jednotlivých etap vývoje socialismu objektivně promítají jako například důsledky překonávání staré dělby práce.

Dále je nutno upozornit, že P. Machonin tím, že používá obecné pojmy a velmi komplikované scientistické soudy, dostal se mimo rámec materialistického pojetí dějin. Z jeho výkladu pak zmizely základní determinanty materialistického světového názoru. Bedřich Engels ve své řeči nad hrobem K. Marxe 17. 3. 1883 charakterizoval tuto skutečnost následovně: „Jako Darwin objevil zákon vývoje organické přírody, tak objevil Marx vývojový

⁶ Machonin, P.: Československá společnost, str. 22.

zákon lidských dějin: prostou skutečnost, dosud skrytou pod ideologickými nánosy, že lidé musí jíst, pít, bydlet a šatit se, dříve než mohou provozovat politiku, vědu, umění, náboženství atd., že tedy výroba hmotných životních prostředků a tím každý daný stupeň hospodářského vývoje národa nebo epochy tvoří základnu, z níž se vyvinulo státní zřízení, právní názory, umělecké a dokonce i náboženské představy lidí oné doby a z níž proto musí být vysvětlovány a nikoliv naopak, jak se doposud dělo.⁶⁷

P. Machonin podsunuje marxistické sociologii základní kategorie strukturálního funkcionalismu, jehož hlavními představiteli jsou T. Parsons a R. K. Merton.

Teorie strukturálního funkcionalismu vychází z toho, že společnost je stratifikována podle významu rolí v sociálním systému. Základní pojem „sociální systém“ pak chápe společnost netřídně a ahistoricky. V tomto „sociálním systému“ má pak dominující význam existence rozdílných rolí. Některé role jsou svým významem strategické pro udržení daného „sociálního systému“, zatímco jiné role jsou méně významné apod. Nejdůležitější role, které mají v daném „sociálním systému“ dominantní vliv, jsou založeny na vysoké kvalifikaci, vysokém stupni vzdělání, vyznačují se schopnostmi, zodpovědností nositelů těchto rolí. Nositelé těchto rolí se uplatňují a projevují v dané společnosti vysokými výkony.

Funkcionalismus dokazuje, že v těch společnostech, kde se uplatňuje diferencované odměňování, kde je rozdílný podíl na bohatství, je i rozdílný podíl na moci a jednotlivci mají rozdílnou prestiž. V této koncepci se společnost vnitřně člení do jakési stratifikační pyramidy. Členění této pyramidy má pak podobu tří základních vrstev — „horní“ — „střední“ a „dolní“. Pozornost sociologických šetření podle této teorie je soustředěna na problémy výše příjmů, podílu a moci či vlivu a na stupeň společenské prestiže.

Na těchto stručně nastíněných problémech strukturálního funkcionalismu je koncipována teoretická konstrukce sociologického výzkumu, jež je publikována v práci „Československá společnost“. Celý projekt výzkumu československé sociální struktury vychází z principů takto chápané sociální společenské diferenciaci. P. Machonin píše: „Sociální diferenciaci je jednak diferenciací pozic a rolí, jednak diferenciací lidí v procesu obsazování pozic a rolí.“⁶⁸

Dále pak objasňuje charakteristiku zkoumání sociální reality: „Další syntetizovanou, zprůměrovanou, unifikovanou a pozměněnou podobu dostává sociální diferenciaci uvnitř makrostrukturálních dílčích společenských systémů, vznikajících rozrůzněním dílčích pozic a rolí individuí a míst a funkcí sociálních mikro- a mezoseskupení. K dílčím systémům počítáme především systém pracovně profesionální a systém způsobu života v mimopracovní době.“⁶⁹

Dále objasňuje další uvažované systémy jako systém vzdělávací, systém distribuce užitečných hodnot, systém politickoorganizační, systémy rodinné příbuzenský a etnický apod.

⁶ Machonin, P.: Československá společnost, str. 23.

⁷ Marx, K.—Engels, B.: Vybrané spisy II, Svoboda, Praha 1950, str. 171.

⁸ Machonin, P.: Československá společnost, str. 24.

⁹ Machonin, P.: Československá společnost, str. 25.

Tento redukcionismus opomíjející základní třídní znaky, soustřeďující se na sféru diferenciací pozic a rolí, sešel z cesty objektivních znaků a hledisek a přešel do sféry subjektivních kritérií. Tím se umocnil odklon od marxistického chápání konkrétně třídně sociálních skutečností socialistické společnosti na určitém stupni jejího vývoje — tj. třídní a sociální struktury v ČSSR šedesátých let. Abychom mohli analyzovat strukturu funkcí a rolí, k tomu musí být primárně určena třídní diferenciací společnosti. Teprve z ní a v rámci ní je možno v následné analýze zkoumat strukturu pozic a rolí a nikoli naopak. Ve snaze zachovat „objektivisticko-scientistický nadhled“ nad třídní strukturou československé socialistické společnosti po vzoru západních sociologů usiluje P. Machonin o vytvoření „syntetického statusu“, jež by sloužil jako hlavní měřítko pro rozřazení československého obyvatelstva.

Tento metodologický postup směřoval stále více a výrazněji k faktickému popření marxisticko-leninského učení o třídách. Socialistická společnost přestala být v Machoninově pojetí společností třídní. Nerespektování konkrétně historického stavu vývoje československé třídní reality 60. let, kdy evidentní charakteristické znaky a rozdíly dvou tříd — dělnické třídy a družstevního rolnictva — vystupovaly zřetelně, ty pak v „nadtrždních“ kritériích statusů, pozic a rolí, dostaly potřebnou „sjednocující linii“, v nichž se třídní rozdíly redukovaly jen na rozdíly pracovních profesí a rozdíly ve způsobu života. Takto chápané rozdíly, a to v rovině technické a technologické dělby práce, naprosto opomíjející určující oblast třídního vymezení — a to oblast místa a úlohy té které třídy ve sféře výrobních vztahů a společenských důsledků z toho pro tu kterou třídu vyplývajících.

Proto se soubor základních hledisek pro analýzu vertikální diferenciací československé společnosti zformoval ve smyslu pojetí strukturálně funkcionální teorie, jak se mnohdy používá v západní buržoazní sociologii.

Na základě takto zpracovaných hledisek a provedených rozborů československé socialistické společnosti dospěl uvedený tým k poznání, že československá socialistická společnost má následující charakter: „— je moderní komplexní společnost s převládající socialistickou a demokratickou ideologií (vždy zatíženou rovnostářstvím).“¹⁰

Aby upřesnil P. Machonin své vymezení čs. společnosti, uvádí: „K svému vytvoření a fungování potřebuje zralý socialistický sociální systém vedle příznivých mezinárodních podmínek a určitého vlastního historického vyzrání ještě vnitřní podmínky kulturního dosažení technickoorganizační úrovně výroby, rozvoje a společenské funkce vědy, vzdělanosti a kvalifikovanosti, životní úrovně a životního slohu a způsobu osídlení odpovídající kultuře industriální společnosti.“¹¹

V tomto vymezení již P. Machonin otevřeně se přihlašuje k teoretickému pojetí společnosti, jako společnosti industriální, v níž je kapitalismus a socialismus chápán jako dvě varianty soudobé industriální společnosti, v níž jsou uplatňovány vědeckotechnické poznatky.

Ještě otevřeněji se přihlašuje k postulátům teorie industriální společnosti v následujícím tvrzení: „Prvky moderní společnosti výkonu se utvářejí

¹⁰ Machonin, P.: Československá společnost, str. 27.

¹¹ Machonin, P.: Československá společnost, str. 44.

jistě i na bázi kapitalismu, popř. i jiných typů společenského uspořádání, ve společenské skutečnosti zatím v řadě případů výrazněji, než je tomu u dnešních reálných společností socialistického typu. Existuje proto nepochybně i celá řada společných rysů a tendencí v sociálním systému všech industriálních společností. Různé typy těchto společností můžeme považovat za varianty sociálního systému jedné struktury, přičemž je věcí reálného vývoje a vědeckého studia skutečnosti, aby prokázaly, která z typů je kulturně funkčnější, progresivnější a přitom lépe řeší problémy lidské osobnosti a je proto vývojově vyšší.¹²

P. Machonin přijal za své známou v západní literatuře uváděnou teorii industriální společnosti a v tom duchu také rozvíjel svá stanoviska ke změnám v politickém systému socialismu. Ve výše citovaném tvrzení jde tak daleko, že dává v pochybnost přednosti socialismu před kapitalismem a svým nadtřídním přístupem uvažuje o tom, že je věcí socialismu a kapitalismu, aby prokázaly svoji životaschopnost a své přednosti. Plný rozchod s marxismem manifestuje ve 3. kapitole „Československá společnost“, která je nazvána „Sociální stratifikace v Československu“. V této kapitole jsou již invektivy proti socialismu otevřené, nehalí se již do scientificky formulovaných tvrzení, nýbrž nasazuje otevřený antikomunistický tón. Tvrdí: „V době výzkumu fakticky neexistovala možnost svobodných voleb a cenzurou i jinými prostředky byla velmi omezena svoboda ovlivňování veřejného mínění.“¹³

Tato troufalá a nepravdivá konstatování příkře kontrastovala s tehdejší i předchozí politickou atmosférou. V té době i v době předchozí ponechávala politická moc při rozvíjení jednotlivých stránek socialistické demokracie tolik volného prostoru, že se mohly postupně vytvářet a později sjednocovat jednotlivé protisocialistické proudy a otevřeně útočit proti základům socialistického státu. Proklamovaná svoboda a požadavek odstranění cenzury (která stejně nekladla těmto protagonistům žádné překážky) byly požadavky, za nimiž se skrývaly hysterické protisocialistické akce, kampaně a hanobení všeho pozitivního, co bylo v období výstavby socialismu vykonáno. Koneckonců o nepravdivosti tohoto tvrzení ho usvědčuje celá jeho protimarxisticky orientovaná publikovaná práce.

Při použití strukturálně funkcionální metody zkoumání vertikální diferenciace čs. společnosti se museli autoři tohoto sociologického výzkumu vypořádat nezbytně také s marxisticky třídně chápanou strukturou a její realitou v čs. socialistických podmínkách. Jestliže na počátku 3. kapitoly tvrdí, že použití buržoazní konstrukce stratifikace muselo respektovat i další návaznosti na jiné buržoazní teorie, pak pochopitelně takto koncipované sociologické výzkumy nemohly přinést jiné rezultáty, než jaké jsou dosahovány ve vyspělých kapitalistických zemích (pouze s jistými odlišnostmi). Tato skutečnost však dovedla P. Machonina k podivu, že v provedeném sociologickém výzkumu, leninské vymezení třídní struktury socialistické společnosti — dělnická třída — družstevní rolnictvo a pracující inteligence se nepotvrdilo. Aby nemusel shledávat potřebnou argumentaci proti marxisticko-leninskému učení o třídách, uchýlil se po vzoru bur-

¹² Machonin, P.: Československá společnost, str. 45.

¹³ Machonin, P.: Československá společnost, str. 95.

žoazních ideologů k jednoduchému způsobu falsifikace, a to tak, že označuje třídní strukturu socialismu za „stalinské schéma“. Uvádí: „Především jsme pracovali se známým Stalinovým schematem dělníci—rolníci (družstevní řemeslníci a živnostníci) — inteligence (samostatně hospodařící)“ a pokračuje: „Takto pojaté ‚třídní postavení‘ vstupuje se všemi statusovými charakteristikami do středních až poměrně vysokých záporných korelací, a to včetně účasti na řízení, účasti na řízení z volby, počtu funkcí ba i členství v KSČ.“¹⁴

Vinu, že nebyla potvrzena třídní socialistická struktura, nespátňuje v nesprávně užitých teoretických hypotézách a nesprávně používaných sociologických metod, nýbrž sebevědomě tvrdí: „Jde o ideologickou konstrukci, která odráží skutečnost převráceně, a to nejen skutečnost československou, nýbrž také skutečnost všech zemí socialistického typu.“¹⁵

Tak namísto třídní struktury socialismu, která se konkrétně projevuje v každodenní skutečnosti — dělnická třída, družstevní rolnictvo, pracující inteligence aj., tu vychází, při použití jiných nemarxistických metod, různorodě stratifikované vrstvy s rozdílným stupněm statusových charakteristik, rolí a prestiže. Autor se tak plně dostal do zajetí buržoazních filozofických a sociologických teorií a jejich postulátů a to ho nakonec dovedlo k tomu, že se otevřeně zřekl marxisticko-leninského učení, a to pod rouškou odmítnutí „stalinského pojetí“. Proto tvrdí: „Třídní postavení v Stalinově pojetí odráží skutečnou diferenciaci naší společnosti převráceně. Rozdělení na manuální a nemanuální je sice značně hrubý, nepřesný a jednostranný odraz existující a dosti významné stránky pracovně profesionální vertikální sociální diferenciacie československé společnosti. ‚Třídní postavení‘ ordinalizované podle předpokládané složitosti práce odráží významnou vertikálně pracovně ekonomickou diferenciaci naší společnosti, ne však zcela přesně (neboť kritériem ‚forem vlastnictví výrobních prostředků‘ nediferencuje výrazně vertikálně a je zbytečně matoucí složkou této kategorizace). Dá se redukovat na jednodušší vztah dělby práce na manuální a nemanuální, zemědělské a nezemědělské. Jinak řečeno dokazuje se tím očividný fakt, že v naší společnosti pracují a žijí od sebe se v ledačems lišící seskupení duševně či manuálně pracujících dělníků a zemědělců, který uniká několika velmi abstraktně myslícím sociologům a filozofům.“¹⁶

V tomto obširnějším uvedení závěrů výzkumu je komprimovaným způsobem vyjádřen nemarxistický přístup k socialistické realitě. Nejenže je odmítnut marxisticko-leninský přístup k třídní skutečnosti, ale je povýšenecky odmítnuta základní kategorie — přístup k vlastnictví či nevlastnictví výrobních prostředků — jako by to byla naprosto podřadná a nevýznamná záležitost a ne klíčová, určující determinanta existence jednotlivých tříd a sociálních skupin. Kategorickými tvrzeními se snaží popřít onu evidentně a každodenně se vyjevující skutečnost, že socialistická společnost je společností dělníků, družstevních rolníků, pracující inteligence a ostatních skupin pracujících. To není pohled či konstrukce „abstraktně myslících sociologů a filozofů“, ale opravdová, každodenní realita. Proto potřeby

¹⁴ Machonin, P.: Československá společnost, str. 106—107.

¹⁵ Machonin, P.: Československá společnost, str. 107.

¹⁶ Machonin, P.: Československá společnost, str. 120—122.

a zájmy těchto základních tříd a sociálních skupin se denně prosazují ve společenské praxi a jsou reflektovány v celém systému politického a sociálního života socialistické společnosti.

Namísto třídních rozdílů, dynamiky sociálních problémů se v závěrech sledované práce objevuje jakási nevyhraněná, vnitřně „mnohdimenzionální“ — a to jak vertikálně i horizontálně — masa lidí manuálních či nemanuálních, bez třídní charakteristiky. Evidentně tak dochází k akceptaci stanovisek, že v moderní industriální společnosti ztratil svůj význam třídní konflikt a je vystřídán novými problémy, které již nemají nic společného s poznatky, ke kterým dospěli K. Marx a V. I. Lenin. Znovu je třeba zdůraznit, že přijetí buržoazních sociologických teorií, buržoazních metodologických postupů musí zákonitě vyústit nejen v konflikt s marxistickými teoretickými poznatky o společenských vztazích, ale zákonitě musí skončit i odmítnutím marxismu-leninismu vůbec a při zkoumání socialistické třídní a sociální struktury pak jmenovitě.

Závěry, které jsou uvedeny v kritizované práci, jsou revizionistické a ve svých důsledcích se staly jedním z proudů, který pomáhal teoreticky zdůvodňovat záměry kontrarevoluce v ČSSR v letech 1968 a 1969.

REVIZIONISTICKÉ ZÁVĚRY P. MACHONINA O ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

1. ČSSR není pro P. Machonina socialistickým státem, kde se realizují úkoly diktatury proletariátu, nýbrž jak konstatuje: „Naproti tomu multidimenzionální statusové charakteristiky vyvinuté moderní sociologií jsou plně použitelné a měří i stratifikace československé, socialistické varianty industriální (či industriálnímu stadiu se blížící) společnosti.“¹⁷ Potvrzuje to i další stanovisko: „Československá společnost v roce 1967 však už nebyla ani společností diktatury proletariátu, jak se u nás vytvořila po únoru 1948.“¹⁸

Snaží se veřejnosti vnutit názor, že ČSSR již není vyhraněnou společností, která se kvalitativně odlišuje od kapitalistických zemí, nýbrž že se pod vlivem vědeckotechnických změn postupně přetváří ve smyslu Aro-novy koncepce — v moderní průmyslový stát, jež konverguje k moderní pluralitní společnosti.

2. P. Machonin vyvíjí úsilí, aby prokázal, že dělnická třída se přestala fakticky podílet na politické moci. Zatímco jiní čs. revizionisté (Sviták, Mlynář, Havel, Jodl aj.) opírali toto tvrzení jen o obecné postuláty, pak P. Machonin se snažil za pomoci nahromaděného faktografického materiálu (dosaženého v sociologickém výzkumu) dokládat uvedená tvrzení. Tzv. scientifikačními metodami falšoval sociální skutečnost. Falzifikace spočívala v tom, že uznával pouze a jenom ty skutečnosti, které odpovídaly jeho představám, které byly vytyčeny v projektu daného výzkumu. Byly odmítány ty skutečnosti, jež byly v rozporu s jeho představami. Namísto toho, aby tyto zdeformované poznatky byly podrobeny kritice a pak odmítnuty jako protimarxistické, nepravdivé — v té době však tomu tak

¹⁷ Machonin, P.: Československá společnost, str. 123.

¹⁸ Machonin, P.: Československá společnost, str. 162.

nebylo. Naopak — tyto revizionistické názory došly mimořádného ohlasu a uznání u mnohých představitelů společenských věd a tato práce zaujala významné místo v revizionistické literatuře krizových let.

Nebezpečnost myšlenek tohoto díla spočívá v tom, když si uvědomíme politické požadavky, které P. Machonin prezentoval jako vedoucí uvedené „výzkumného týmu“. „Nezjistili jsme žádné podstatné momenty askriptivního panství dělnické třídy či lidí dělnického původu... Jen část dělníků profitovala na faktu inkongruence příjmů vůči vzdělání a složitosti práce a jen malá vrstva z nich využívala této výhody k realizaci způsobu života ‚horních vrstev‘.“¹⁹

Aby dovedl odmítnutí marxismu o vedoucí úloze dělnické třídy do konce, vyjádřil to následovně: „Mylnou se ukázala být teorie marxismu o vedoucí úloze dělnické třídy jako stratifikačního schéma přímého panství dělnictva. Naopak nepříznivé rysy politické organizace společnosti postihly vedle zemědělců především dělnictvo jako nejpočetnější skupina obyvatelstva.“²⁰

Tímto apriorním, nepravdivým tvrzením o dělnické třídě a její úloze i tvrzení o diskriminačním postavení družstevního rolnictva si vytvořil prostor pro útok na základní pilíře socialismu — na politický systém socialismu — a jeho jádro — politickou moc, diktaturu proletariátu. Nepravdivě, „objektivisticky“ zhodnotil československý politický systém a to mu pak umožnilo otevřeně zaútočit na socialistickou mocenskou strukturu. O pravdivosti tohoto soudu svědčí následující Machoninovy vývody: „Zjištěná fakta ukazují, že v československé skutečnosti se do jisté míry prosazoval byrokratický typ organizace. Příkrost uspořádání řídicích struktur byla v rozporu s odstraněním příkrých nerovností ve všech ostatních oblastech“²¹ a dále pokračuje v osočování politického systému u nás: „Celkově shrnuto bylo pro Československo 1967 příznačné napětí mezi byrokraticko-rovnostářskými vztahy na jedné straně a vztahy socialistickými na straně druhé.“ Technokratický typ vztahů představoval jakýsi střed mezi oběma póly (k socialismu se blížil akcentováním kvalifikace a výkonu, k byrokratismu svou nedemokratičností). Toto napětí bylo znemožněno existencí již mnohokrát zmíněných „tradičních nerovností plynoucích i z nedostatečně industriální zralosti země.“²²

Pozoruhodné na těchto tvrzeních jsou dva momenty. Je to převrácení významu pojmu „socialistický“ — za socialistické je vydáváno vše, co opouští pozice marxismu-leninismu, vše, co směřuje k revizi socialistického politického systému a marxismu vůbec. Ale vše, co zůstává na pozicích marxismu-leninismu, je pejorativně označováno za byrokratické, nedemokratické, dogmatické, stalinské apod.

P. Machonin nebyl výjimkou mezi čs. revizionisty šedesátých let. I on byl v řadách těch, kteří otevřeně útočili na politickou strukturu socialismu, na jeho základní určující konstanty z kontrarevolučních pozic. Druhý pozoruhodný moment — je to snaha prokázat, že ČSR nebývale zaostala ve svém ekonomickém vývoji za předními kapitalistickými zeměmi. Je možno

¹⁹ Machonin, P.: Československá společnost, str. 162.

²⁰ Machonin, P.: Československá společnost, str. 162.

²¹ Machonin, P.: Československá společnost, str. 162.

²² Machonin, P.: Československá společnost, str. 165.

vyslovit názor, že tato stanoviska korespondují s maloburžoazní orientací, která měla již v předmnichovské buržoazní republice širokou publicitu — poklonkování před vším, co pocházelo ze Západu, a kdy tato orientace se opět objevila i u tohoto autora v podmínkách socialistické společnosti. Dále je nutné vidět i další aspekt této orientace — znevážit celou etapu výstavby socialismu u nás. O tomto záměru nás informují další Machoninova stanoviska: „Zatímco národně demokratický program nebyl po únoru 1948 důsledněji uskutečňován a zatímco v padesátých letech došlo po mezidobí diktatury proletariátu k nastolení do značné míry byrokratického režimu, rovnostářská koncepce se právě proto musela dál uplatňovat. Jinak by totiž režim, který nepokračoval soustavně v uplatňování demokratického programu, nemohl získat minimální potřebnou podporu pro socializační opatření a skutečný či domnělý třídní boj.“²³

Je pozoruhodné, jak P. Machonin bez nesnázi převzal argumentaci anti-komunistických teoretiků. Léta po roce 1948 nejsou pro něho léta usilovného budování kvalitativně nové společnosti — společnosti socialistické, řídící se odlišnými principy než společnost kapitalistická. Přejímá i základní třídní hlediska buržoazních teoretiků, kteří nejsou schopni překročit horizont společenských teorií, v nichž je soukromé vlastnictví tabuizováno a vše, co rozrušuje tento základní princip, je společensky nepřijatelné a má destruktivní, protisociální, nepřijatelný obsah. Proto tito teoretikové posuzují politické problémy pouze v dimenzích demokratických či národních a nikoli v dimenzích třídně sociálních. Z hlediska hierarchie buržoazních hodnot jsou socialistické kvalitativní změny považovány za společenskou destrukci, proto také politická moc dělnické třídy je pro ně nepřijatelnou totalitní diktaturou, jež ničí vše, co kapitalistická společnost považuje za vyvrcholení společenského vývoje. Takové třídní vidění je pochopitelné u buržoazních teoretiků. Je však tragédií a otevřenou zradou, jestliže na tyto pozice přejdou lidé, kteří se hlásí k marxismu.

3. V práci „Československá společnost“ se otevřeně zaútočilo i proti vedoucí úloze KSČ. Není používáno otevřené nenávislné argumentace M. Jodla, I. Svitáka aj. Je však tento útok koncipován daleko rafinovaněji. Zůstává na poli své teoretické konstrukce a ze scientistických pozic „objektivisticky“ hodnotí negativní vliv KSČ na vývoj v ČSR a snaží se prokázat, že uplatňování vedoucí úlohy KSČ je prý neopodstatněné, že prý tato strana byla příčinou amorálního společenského vývoje u nás. Období 1948—1967 nehodnotí jako období úsilovné práce a budování, jehož smyslem bylo naplňování požadavků objektivních zákonitostí výstavby socialismu, ale záměrně falšující tvrzení, že KSČ brzdila společenský vývoj. Když hodnotí tzv. „obrodné hnutí“ u nás, P. Machonin píše: „Na obnovení těsně pounorových poměrů mohla být zainteresována jen nevelká skupina nositelů ‚minulosti revoluce‘, kteří nebyli s to pochopit příchod k pozitivní výstavbě socialismu. Relativně vlivná skupina (především nekvalifikovaných či zkompromitovaných) byrokratů, opírající se o určité mocenské pozice, stála za programem konzervace či dokonce rozšíření byrokratických poměrů.“²⁴

²³ Machonin, P.: Československá společnost, str. 168.

²⁴ Machonin, P.: Československá společnost, str. 166—167.

V tomto duchu vedená kritika proti KSČ s akceptací nejen antikomunistické terminologie, ale především nezastřeným odsuzováním všeho, co bylo u nás pod vedením KSČ dosaženo, zapadalo do proudu tzv. teoretiků obrodného procesu v ČSSR let 1968. P. Machonin se manifestačně přihlásil k tomuto směru: „Na reformní náběhy let 1956–1958 inspirované XX. sjezdem KSSS navázalo nyní reformní hnutí let šedesátých. Ideje ekonomické reformy, intenzifikace hospodářství, urychlení cest tzv. vědeckotechnické revoluce (pod čímž si lidé naštěstí představovali nikoli postindustriální vývoj, k čemuž jsme zdaleka nedozráli, nýbrž nutnost reálného zvýšení úlohy vědy, vzdělání a přiměřených stupňů progresivního technického rozvoje), překonávání třídního boje jako hlavní hybné páky vnitřního rozvoje, kritiky rovnostářství i byrokratismu, rozvoje socialistické demokracie včetně národnostního zrovnoprávnění, ideje humanismu padly do úrodné půdy společnosti hledající cesty k řešení těžké krize a získaly jistou podporu ve všech zainteresovaných sociálních seskupeních, v jejichž představách o socialismu jako spravedlivé, demokratické, bohaté a kulturně vyspělé společnosti.“²⁵ O jaký směr tohoto hnutí jde a jaký je jeho obsah, to uvádí: „Proto po prvním náběhu v letech 1956–1958 se znovu od první poloviny šedesátých let ve zprvu relativně příznivém klimatu mezinárodním začíná rozvíjet reformní hnutí i uvnitř vládnoucích a řídicích institucí a organizací. Stranou tohoto hnutí nezůstává ani mocenská elita, zejména některé její části. Jiné části se do jisté míry přizpůsobují někdy váhavě. A konečně byrokratická část se staví na odpor. Uvnitř elity se jednak začínají prosazovat reformní myšlenky, jednak objevovat jejich stoupenci nebo potencionální stoupenci (kvalifikovaní lidé). A nakonec se začínají reformní ideje dílem živelně, dílem za podpory řídicích složek uskutečňovat.“²⁶

P. Machonin se tak se sympatiemi, z pozic elitistickoscientistických přihlašuje k programu revize československého politického systému v krizovém období 1968–1969.

A tak široce koncipovaný sociologický výzkum (největší, který do té doby byl v poválečném období uskutečněn a publikován) v knize „Československá společnost“ právem musí být označen za nemarxistický a revisionistický.

TOWARDS REVISION SOCIOLOGICAL DESIGN P. MACHONIN ABOUT CZECHOSLOVAK CLASS AND SOCIAL STRUCTURE

In the work is described methodological and sociological approach to design class and social structure CS society in II. part 60th years. The research team conduited by P. Machonin made design according to the structural point of view. The team agrees to bourgeois theories in philosophy and sociology. That is why the results of the team are similar to the results of bourgeois schools.

²⁵ Machonin, P.: Československá společnost, str. 168.

²⁶ Machonin, P.: Československá společnost, str. 169.